

פרורים משולחן רבינו הגאון רבי אברהם גנחובסקי זלה"ה - פרשת יתרו תשע"ה -

דאיזה שירצה יעשה. אך כתב בגבעת פנחס (להפלאה סי' ג') דלא ישאנה, דאע"פ דאמרינן בגמרא דאיזה שירצה יעשה, מכל מקום אם ציווי אחד עובר בקום ועשה, וציווי אחד עובר רק בשב ואל תעשה, אמרינן דשב ואל תעשה עדיף.

ולפי זה בנידון דידן, יש לדון מהו שב ואל תעשה. ולכאורה נימא דהכי נמי ישמע בקול האב ולא ילבש, דלגבי האב הוי שב ואל תעשה, דהיינו לא ללבוש, משא"כ לגבי האם הוה בקום ועשה, דהיינו לבישת הבגד.

ג. עושה מעשה לגרום ביטול העשה

אך יש לדון דעובר בשניהם בקום ועשה, דהרי גם אם ישמע להאב ולא ילבשו, יעבור בציווי האם בקום ועשה, דלצאת מהבית בלא בגד חס, חשיב דעובר בקום ועשה, דהרי כשנמצא בבית אינו מבטל רצון אמו, ואם כן כשיוצא לחוץ מתבטל רצון אמו על ידי מעשה. נמצא דגם ציווי האב וגם ציווי האם מבטל בקום ועשה, אם כן נשאר הדין דאיזה שירצה יעשה.

אמנם לאידך גיסא יש לדון לא כך, דאם ישמע להאב ולא ילבש הבגד, יעבור רק בשב ואל תעשה, דהרי העבירה דהיא ביטול רצון אמו אינו אלא בשב ואל תעשה, והיינו אי לבישת הבגד.

ותליא בפלוגתת המנחת חינוך והאור שמת, דהנה יש לחקור בעושה מעשה לגרום ביטול העשה, מי אמרינן דחשיב שביטול המצוה בקום ועשה, דהרי עשה מעשה, או דילמא נחשב שביטול רק בשב ואל תעשה, דהעבירה היא בהא דאינו מקיים העשה, וזה הוה בלא מעשה.

ובמנחת חינוך (מצוה ח' ה') מבואר דנחשב קום ועשה, אמנם האור שמח (ה' שבועות י"ח, ט"ו מאכל"א ה"ו ד"ה ולכן) מוכיח דנחשב שב ואל תעשה, וכן יש להוכיח מהתוספות בשבועות (ד' א' ד"ה אבל) דהנשבע לאכול זורק לים אינו לוקה.

ד. הוכחה מגבעת פנחס כהצד השני

אך לפי זה אמאי כתב הגבעת פנחס דאם ינשא לאשה אחרת אינו עובר על ציווי האם אלא בשב ואל תעשה, הרי כשינשא לאשה אחרת מבטל דברי האם בקום ועשה, דהרי אחרי שנשא אשה אחרת, כבר אי אפשר לינשא לאשה אחרת, דהרי אסור לקחת שתי נשים מפאת חרם דרבינו גרשום, אלא על כרחך שמעינן דהגבעת פנחס סבירא ליה כהצד השני הנ"ל, דבכהאי גוונא חשיב שב ואל תעשה.

אך אינו כן, דהרי גם אם לא ישא אשה אחרת, ולא יהא חרם דרבינו גרשום, הרי לא ישאנה, דאסור לו משום דאמרינן דשב ואל תעשה עדיף, ואם כן בזה שנשא אחרת לא הוסיף מידי. [והרי אע"פ דכתב המנחת חינוך דאם זורק בשר הקרבן לתוך בור עמוק שאינו יכול להוציאו משם עד עלות השחר, דחשיב דעבר על לאו דנותר על ידי מעשה, מכל מקום אם זרק אותו סמוך לעלות השחר כשבין כך כבר אינו יכול לאוכלו, מודה המנחת חינוך דלא עשה מידי].

ה. שב ואל תעשה לישאר בפנים או בחוץ

אך באמת יש לדון דדנין באופן אחר, דאם הוא בתוך בית בלא בגד חס, שישאר ולא יצא החוצה כנגד רצון האם, ואם הוא בחוץ בלא הבגד, שלא יכנס כנגד רצון האב, דזה לעולם בשב ואל תעשה. ולפי זה אינו ענין לפלוגתת המנחת חינוך ואור שמח. ואולי תליא אם אמרה באופן שלא לצאת החוצה, או שאמרה שילבוש כשיצא לחוץ, וצריך עיון.

* * *

חיוב כבוד לאח הגדול

כָּבֵד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ (כ' י"ב)

הנה אמרינן בקרא מצוות כיבוד אב ואם. ואיתא בגמרא כתובות (ק"ג א') דילפינן מ'ואתי' אמך, ו' יתירה לרבות את אחיך הגדול.

וביאר המנחת חינוך (מצוה ל"ג) דפליגי הרמב"ם והרמב"ן בגדר האי חיוב כיבוד, דהרמב"ן (ספר המצוות שורש ב') סובר דהחיוב לכבד האח רק מחמת חיוב כיבוד האב, כי רצון האב שיכבדו האח הגדול, ומשום הכי חייב לכבד האח רק בחיי האב. נזוה לשון הרמב"ן, לפי שהוא נגאי להם שיתבזו תולדותם, והם מצטערים בזה הרבה, ומנהג כל האנשים ליסר בניהם לנהוג כבוד בגדוליהם].

אמנם דעת הרמב"ם (פ"ו הל' ממרים ה"ט"ו) משמע דהיא גזירת הכתוב או תקנת חז"ל, ואינו מחמת כיבוד האב, ומשום הכי חייב לכבד האח אף לאחר מות האב.

ולאור האמור, כשהאב אמר לבן שלא יכבד את אחיו הגדול, בשלמא לשיטת הרמב"ן דהחיוב לכבד האח רק משום כבוד אביו, אין הכי נמי ישמע לאביו, אמנם לשיטת הרמב"ם דכבוד אחיו הגדול אינו מחמת כיבוד האב אלא הוה חיוב בפני עצמו, לא ישמע לאביו, כיון דהאב אומר לו לעבור על דברי תורה, והרי אמרינן בגמרא יבמות (ו' א') דאם האב אומר לו לעבור על דברי תורה אין שומעין לו, דכבוד המקום קודם. [וכן אם אמר לבנו שלא יכבד את אמו אפילו בנשואה ודאי לא ישמע לו].

אמנם יש לדון לא כך, אלא גם לשיטת הרמב"ם חייב לשמוע להאב, דהרי בגוונא דהאב אמר השקיני מים והאח אמר השקיני מים, ודאי ישמע לאב, ואם כן חזינן דבגוונא דהאב מחייב את הבן לא לכבד אדם אחר שהבן מחוייב בכבודו, מכל מקום הבן חייב לקיים רצון האב, ואם כן נימא דגם כשאומר שלא יכבד האח הגדול, הרי זה גופא כבוד האב, ומחוייב לכבד את האב גם אם על ידי זה יתבטל כבוד האח.

אמנם לאידך גיסא יש לדון דלא דמי, דבשלמא בכגון הנ"ל, רצון האב אינו מתייחסת נגד התורה, והכיבוד מתבטל מאליו על ידי עשיית רצון האב, משא"כ הכא רצון האב שעל ידי שלא יתכבד הבן יתכבד האב, והא הוה נגד רצון התורה שמחייבת את הבן בכבוד אחיו הגדול.

אך אם באמת כבוד האב הוא שלא יתכבד הבן או האם, וכגון באומר לבנו שיש לו תועלת בזה גופא שהם לא יתכבדו, צריך עיון טובא.

* * *

איזה שירצה יעשה

הנה יש לדון בגוונא דהאם אומרת לבן שילבוש בגד חס שלא יצטנן, והאב אומר דאדרבא לא ילבש, דכך יתרגל לקור. מה יעשה הבן. ויש לדון בזה מכמה אנפי:

א. בנשואה ישמע להאב, ובנתגרשה איזה שירצה יעשה

הנה איתא בגמרא קידושין (ל"א א') דאם האב אומר השקיני מים, וגם האם אומרת השקיני מים, יקדים האב, דאתה ואמך חייבים בכבוד אביך. אמנם בנתגרשה, דהאם אינה חייבת בכבוד האב, איזה שירצה יעשה. ואם הכי נמי בנידון דידן, נימא דבנשואה, חייב לשמוע לאב, ובנתגרשה, איזה שירצה יעשה.

ב. שב ואל תעשה עדיף

הנה בגוונא דהאב אמר לבנו שלא ישא פלונית, והאם הגרושה אמרה שכן ישאנה, ולבן לא איכפת ליה. בפשוטו היינו אומרים

ואולי יש לחלק בזה, דתליא, דאם כבר אמר כך לאביו, והשתא רוצה אביו בטובת חבירו, ניחא דאסור שלא לצאת בבגד החם גם מצד רצון אביו, משא"כ אם אביו אמר לו שמה שירצה יעשה, אך רצונו האמיתי לא מתקיים בזה, אכתי שב ואל תעשה עדיף, שהרי לא מחל על רצונו אלא בטעות ועדיין מחוייב בכבודו.

והרי זה דומה לגוונא דאביו צמא, והבן אומר לאביו בשקר שאין מים בבאר, ועל ידי זה אינו מבקש ממנו לשתות, דודאי עדיין מחוייב בכבודו.

ו. רצון האמיתי דהאב

הנה לכאורה יש לדון דאיכא תקנתא לצאת ידי שניהם, גם האב וגם האם, שיאמר לאביו שיש לו חבר רגיש לקור, דאם יראהו הולך בלא הבגד, החבר גם ילך כך, ואז החבר יצטן, וכך יגרום שיתרצה אביו לרצון אמו, דהשתא ודאי מקיים רצון שניהם, ושרי לשקר מפני דרכי שלום.

אך יש לדון, דכל שאביו חזר בו רק מפאת השקר הוה מחילה בטעות, דהרי רצונו האמיתי לא נעשה.

זכור את יום השבת לקדשו - ענף ה' [כמה נידונים בעניני הבדלה]

דפלוגתא אי הוי בכלל מלאכת שבת או לאו, אף כשהספק בדיני דאורייתא, אין לאסור בדיעבד משום מעשה שבת, דכל האיסור דמעשה שבת הוה רק מדרבנן מחמת דקנסוהו, וספיקא דרבנן לקולא. [ואין להקשות דהוה דבר שיש לו מתירין, דהא בספיקא דדינא לא אמרינן הכי, כמו שכתב הגרע"א בתשובות קמא סי' ס"ה].

ומעתה יש לעיין מהו בספק מציאות, והיינו בגוונא דמסתפקין אם במציאות נעשתה מלאכה, ולהצד דהוה מלאכה איכא הקנס, והנה אשכחן בדברי רבנן בתראי דיש מקילין אף בספק מציאות, וטעמא דמספק לא קנסינן.

ולכאורה יש סמך מהכא לדברי החולקים עלי, דחזינן דאע"ג דבהלכות ספק הוה מחמירין, דהוה דבר שיש לו מתירין, מכל מקום הכא קיל מכיון דהוה רק קנס, ואמרינן דספיקא לקולא.

אמנם נראה דיש לדחות, חדא, דגם האי הילכתא דבספק מציאות מקילין לא אדע אם מוסכמת. ותו, דשאני קנסא דהכא דעל ידי הקנס משוינן לתפילה כמאן דליתא, וממילא הוה כספק התפלה.

ג. האם חיוב בתשלומין

הנה נפקא מינה מהאמור, כאשר אכל קודם הבדלה, וגם שכח אתה חוננתנו, ומשום הכי היה צריך לחזור ולהתפלל מחמת חסרון אתה חוננתנו, ולא עשה כן, האם חייב להתפלל פעמיים שחרית. דבשלמא להצד הראשון דחשיב כלא התפלה, אם כן מכיון דלא התפלל מעריב, ודאי מתפלל תשלומין בשחרית.

אמנם להצד השני, דהוה רק ספק קנס, נימא דבכהאי גוונא לא נאמר דינא דתשלומין. אך יש לדחות, דאף אם הוא קנס צריך להתפלל תשלומין, דאכתי בקנס קאי כל זמן התשלומין.

ובכף החיים (סי' רצ"ד סק"י) אייתי בשם מטה יהודא, דבאמת בכהאי גוונא ישלים בשחרית תשלומי מעריב.

ד. אתה חוננתנו בתשלומין

הנה אם לא התפלל מעריב, דחייב להתפלל שחרית פעמיים לתשלומין, פליגי אם אומר אתה חוננתנו בתשלומין דשחרית. והכריע המשנה ברורה (שם סק"ב) דאם כבר הבדיל בלילה, אם כן לא יאמר אתה חוננתנו בהתשלומין.

וכתב הכף החיים (שם) דאף להדעה הני"ל, היינו רק בלא התפלל מעריב כלל, משא"כ בגוונא דידן, דשכח אתה חונן וגם טעם לפני הבדלה, ולא התפלל שנית בלילה, דצריך להשלימה בשחרית, בהני תשלומין לכולי עלמא יאמר אתה חוננתנו.

והחילוק פשוט, דהכא ההבדלה פגועה מפאת דטעם לפני, ומחמת ההבדלה אמרינן דאינה תפילה וצריך לחזור להתפלל, ואם כן ודאי דבהתשלומין צריך להבדיל, משא"כ התם דלא התפלל כלל, דאין פגם בהבדלה, אם כן אין דין להבדיל שנית בתשלומין.

והנה לפ"ז אם טעם לפני הבדלה ולא התפלל כלל מעריב, נמי חייב בתשלומין בשחרית לומר אתה חוננתנו, ואם התפלל התשלומין ושכח בתשלומין אתה חוננתנו, יתפלל בשלישית.

ה. ספק אם לומר בהתפילה אתה חוננתנו

הנה להאמור דאמרינן דבספק חוזר ומתפלל, כגון בגוונא דודאי התפלל מעריב, רק יש לו ספק שקול אם אמר אתה חוננתנו, וטעם קודם הבדלה.

וכעין זה בגוונא דמסתפק אם התפלל מעריב, דצריך לחזור להתפלל שנית ולהתנות בנדבה, וטעם קודם הבדלה, [והיינו דאיירי

הבדלה בתפילה

זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ (כ' ח')

איתא ברמב"ם (פרק כ"ט הל' שבת ה"א) מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבת וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה.

הנה קיימא לן (שולחן ערוך סי' רצ"ד סעי' א') דבמוצאי שבת אומרים הבדלה [והיינו אתה חוננתנו] בתפילה, בברכת חונן הדעת.

ואם טעה ושכח להבדיל בתפילה, אינו חוזר להתפלל, מפני שמבדיל על הכוס. אמנם איכא גוונא דחוזר, והיינו הא דאיתא בגמרא ברכות (ל"ג א') דאם טעה בזו ובזו חוזר לראש, ופירשו קמאי (רא"ש ורשב"א שם) דכוונת הגמרא, דאם לא רק טעה בהא דשכח להבדיל בתפילה, אלא טעה גם בהא דאכל קודם הבדלה, בכהאי גוונא אמרינן דצריך לחזור ולהתפלל כדי להבדיל בתפילה. וכך קיימא לן בשולחן ערוך (שם). [איברא אם לא התפלל כלל, והבדיל על הכוס, וטעם, ואחר כך התפלל ושכח אתה חונן, בזה יצא את התפילה, דהקנס איתמר רק כאשר טעם קודם הבדלה על הכוס].

והנה איתא בשולחן ערוך (סי' ק"ז סעי' א') דאם מסופק אם התפלל, חוזר ומתפלל, ומתנה בנדבה. [ואינו צריך לחדש שום דבר].

ויש לחקור במסופק ספק שקול אם אמר אתה חוננתנו, ואחר כך טעם קודם הבדלה, דבכהאי גוונא אתה חוננתנו מעכבת, מי אמרינן דכמו דאם ודאי לא אמר אתה חוננתנו צריך לחזור להתפלל שנית, אם כן נימא דבמסתפק אם אמר, נמי חשיבא כספק התפלה, וצריך לחזור להתפלל שנית, ויתנה בנדבה.

או דילמא אמרינן דלא חשיבא כספק התפלה, דבשלמא בספק התפלה חוזר ומתפלל, דמסתפקין אם חסר תפילה, וממילא אמרינן דהלוואי ויתפלל כל היום כולו, משא"כ הכא הרי ודאי התפלל, אלא הספק רק אם איכא הכא הקנסא, [כלשון המשנה ברורה (סי' רצ"ד סק"ד) דמיקרי קנסא], ובקנסא לא מחייבינן מספק.

ונראה כהצד הראשון, דגדר הקנס הוא דהתפילה כמאן דליתא, ושוב חייל דינא דחוזר ויתפלל שנית, דהלוואי ויתפלל כל היום כולו. אמנם נחלקו עלי, ואמרו כהצד השני.

ויש לדון בהאי חקירה מכמה אנפי:

א. שכח אם חזר והתפלל שנית

הנה באמת נידון זה יהא גם היכא דודאי שכח אתה חוננתנו, וטעם קודם הבדלה, דמחייבינן ליה להתפלל שנית, ועכשיו מסופק אם התפלל פעם שנית, האם יתחייב להתפלל מספק כמו בכל ספק התפלה. והנה לדברינו יתחייב, ולדעת החולקים יפטר.

ויש לדון לחלק דהכא ודאי יתחייב לחזור להתפלל, דשאני הכא דכבר חל עליו חיוב הקנס, והיאך יפטר ממנו. אמנם לא נראה לחלק כך, דהרי בעלמא מקילין בספיקות דרבנן כגון בספק אמר אמת ויצבי, אף דהיה ודאי חייב מתחילה.

אלא אם כן נימא דאין הכי נמי אמרינן כעיקר דברינו, דעל ידי הקנס התפילה כמאן דליתא, וממילא חייל דינא דספיקות ואמרינן דספק התפלה יחזור ויתפלל, אמנם כל זה כשהקנס כבר חל, אבל כשדיינינן מתחילה בספק קנס, מקילין, ולא דמי לספק התפלה.

ב. ספק קנס דמעשה שבת

הנה איתא בשולחן ערוך (סי' ש"ח סעי' א') דמעשה שבת נאסר. וכתב המשנה ברורה (שם סק"ב) בשם הפרי מגדים, דכל שיש ספיקא

וצדדי הספק הם, מי אמרינן דמיקרי אינו בר חיובא, דהרי אינו חייב להשלים ההבדלה, או דילמא אמרינן דחשיבא בר חיובא, דהרי אי אתרמי גביה דלא הבדיל, גם הוא יתחייב להבדיל עד יום שלישי. ונראה בפשוטו כהצד השני.

ב. לא בעינן בר חיובא

אך עדיין יש למידן דלא בעינן כלל בר חיובא, דיש לומר דאף להצד דאשה פטורה מהבדלה, מכל מקום מהני שתשתה בהבדלה.

והנה בעלמא אמרינן דיתן בין המצרים לקטן שהגיע לחינוך ולא הגיע לגדלות. ולפי"ז נצטרך לומר דלא לעיובא, ומהני גם כשלא הגיע לחינוך. וצריך בירור.

ג. שתיית היין לאחר הזמן כאשר האמירה היתה בזמן.

שמעתי שיבדיל קודם השקיעה, וישתה לאחר שתחשך, [וכי תימא מצד ההפסק, הא יכול להמתין ולא לדבר, או יכול לברך בורא פרי הגפן לפני השתיה, ויקדים ההבדלה]. דעיקר דינא דהבדלה הוא האמירה והיין לית לן בה, דהוה רק תנאי בעלמא. אך נראה דצריך לזה ראייה גדולה.

והנה נפקא מינה במי שעושה קידוש של שבת ביום ושתה היין לאחר צאת השבת, [ולענין קידוש במקום סעודה, נימא דהסעודה מקודם הועילה].

והנה לכאורה אם נימא כהצד הנ"ל דלא בעינן שיהא בר חיובא בהשתייה, אם כן יש לומר דסגי גם שישתה לאחר הזמן. אך אינו מוכרח, דיש לומר דנהי דלא בעינן בר חיובא, אך צורת ההבדלה כוללת גם שתיית היין, ואם כן השתייה צריך להיות בזמן ההבדלה. [והעירו, דאם נימא דקידוש והבדלה אינו אלא אמירה על היין, וכלשון הגר"ז (סי' ק"צ סעי' ב'), אם כן יותר נוטה שאפשר גם אחר כך].

וכן אף אם נימא כאידך גיסא דבעי בר חיובא בהשתייה, אכתי יש לומר דמכל מקום לא בעינן שיהא בזמן. וכי תימא דלא שייך לומר כן, דאם נימא דסגי לשתות גם לאחר הזמן, היאך יתכן לומר דנצטרך בר חיובא, הרי לאחר הזמן אינו זמן החיוב. אך יש לומר דדין הזמן רק על האמירה ולא על השתייה, ומשום הכי מהני לשתות לאחר הזמן. וצריך תלמוד.

ד. הבדלה דראש השנה - לדעת הרמב"ן

הנה ראיתי בספר יד אליהו (לאא"י) דחקשה ע"פ ב' הקדמות, חדא, דאע"פ דבהבדלה דשבת יכולין להשלים ג' ימים אחר השבת, מכל מקום בהבדלה דיום טוב אינו יכול להבדיל אלא יום אחד לאחר היום טוב. וכך מביא המשנה ברורה (סי' רצ"ט סי' ט"ז). תו, דכתב רמב"ן (עי' ר"ן ראש השנה י"ח ב') דבזמן רבי יהודה הנשיא כל הארבע תעניות היו כמו תשעה באב, והיו צמים גם מבערב.

ולפי"ז תמה דהרי מוצאי ראש השנה הוה צום גדליה, ואם כן היכי עבדינן הבדלה דראש השנה, הא ביום הראשון אחרי יום טוב דראש השנה אי אפשר להבדיל.

איברא להצד הנ"ל, דבהבדלה דשבת יכול לומר הנוסח על הכוס בתוך הג' ימים, וישתה הכוס לאחר הג' ימים, אם כן הכי נמי הכא יכול להבדיל בסוף הצום, וישתה רק בלילה דאחר כך.

אך אינו נראה כלל לתקן דין הבדלה בכהאי גוונא, ועל כרחך בעינן לתירוצי שכתב היד אליהו. וגם עיקר הדבר אינו מוכרע, דיש לומר כהצד הנ"ל דשתיית הכוס דינה כעצם ההבדלה, ובעיא למיהוי תוך זמן ההבדלה.

ה. עשה דרבנן דוחה איסור דרבנן

והנה לכאורה יש למידן מפאת עשה דוחה לא תעשה, דעשה דהבדלה ידחה האיסור לשתות בהצום. ותליא אם גם בעשה דרבנן אמרינן הכי, ואשכחן הכי בפרי מגדים (סי' תפ"ו במש"ז, וכך כתב במש"ז סי' תנ"ד סק"ד) דדן דבגוונא דיש לו רק כוס זכוכית שנקנתה מנכרי, נימא דעשה דארבע כוסות ידחה איסור דרבנן דשימוש בכלי זכוכית בלא טבילה, [ועיין במשברי ים (סי' ל"ז)].

ולכאורה כוונתו דישתה רק רוב רביעית, דהדין לכתחילה לשתות כל הכוס לא ידחה איסור. ויש לעיין היאך יכול לצמצם. אך יש לומר דאם ייאסר בכל הרביעית הוה כלית ליה רביעית יין. ואם כן על כרחך שרינן ליה ביותר מרביעית כדי שיוכל לקיים המצוה דהבדלה.

בגוונא דאם התפלל אמר אתה חוננתנו, וכי תימא דיש לטעון דמוכח דלא אמר אתה חוננתנו, דהרי אינו זוכר שאמר, דאם היה זוכר, היה יודע להתפלל, וכל שאינו זוכר, הא בחזקת שלא אמר, דאזלינן בתר הרגילות.

ויש לדחות בתרתי, חדא, דמשכחת לן שחשב קודם לומר אתה חוננתנו ועבר זמן מופלג. תו, דזולת זה תליא בהא דהארכנו באכל כדי שביעה בשבת ומסופק אם בירך ברכת המזון אם אמרינן דחייב להתפלל כיון שאינו זוכר רצה. [עיין מה שהבאנו בפרשת נצבים תשע"ה, בעניני ימים נוראים חלק א'].]

ויש לעיין מה יעשה כאשר חוזר ומתפלל, דלחד גיסא, אם יאמר אתה חוננתנו, הא דילמא התפלל ואז כבר אמר אתה חוננתנו, ואם כן לא יוכל עכשיו לאומרו שנית, דהרי הוה הפסק באמצע הברכה.

אמנם לאידך גיסא, אם לא יאמר אתה חוננתנו, הא דילמא לא התפלל, ואם כן בלא אתה חוננתנו הא צריך לחזור ולהתפלל, ואם כן היכי ליעביד.

ויש לדון דיאמר אתה חוננתנו בשומע תפילה, דהנה באין לו כוס, כתב במשנה ברורה (שם סי' ו') דאם שכח אתה חוננתנו יאמר בשומע תפילה. ולפי"ז יש לעיין ביש לו כוס וטעם לפני התפילה, ושכח אתה חוננתנו, אם מהני שיאמר בשומע תפילה, ולא נמצא מפורש, ואם נדמה להיכא דאין כוס, הנה גם במסופק אם אמר אתה חוננתנו והוה ספק שקול, יש לו תקנה שיתפלל ויתנה בנדבה ויאמר בשומע תפילה.

תו יש לדון, דמספק יכול לאומרו באתה חונן, מכיון דחשיבא מעין הברכה, ולא חשיבא הפסק.

ו. מהו אם כבר הבדיל

עובדא הוה באחד ששתה קדם הבדלה, וגם שכח אתה חוננתנו, ואחר כך הבדיל על הכוס, ואחר כך בא לשאול אם לחזור להתפלל.

והנה קיימא לן בשולחן ערוך (שם) דאם שכח אתה חוננתנו וטעם, צריך לחזור. ומביא הביאור הלכה (שם ד"ה צריך) פלוגתא מהו אם כבר הבדיל על הכוס, דהפרי מגדים סובר דאם כבר הבדיל על הכוס, אפשר דשוב אינו צריך לחזור ולהבדיל בתפלה, כיון דמכל מקום כבר יצא מצות הבדלה. אמנם הדרך החיים סתם דחוזר. ואם כן מכיון דהוה ספק, יש לומר דיתפלל מעריב שנית, ויתנה בנדבה.

אך גם הכא יש לדון כהנ"ל היאך יעשה, דהרי להצד דפטור להתפלל שנית, אם כן היאך יאמר אתה חוננתנו, הא כבר נפטר מלהבדיל בתפילה, והוה הפסק.

ויש לדון כהנ"ל דהוה מעין הברכה, ולא הוה הפסק. תו יש לדון, דיותר נוטה שחייב, דהדרך החיים סתם דחוזר, משא"כ הפרי מגדים רק מסתפק דאולי אינו חוזר.

תו יש לדון, דיאמר בשומע תפילה, וכהנ"ל דמבואר במשנה ברורה דבאין לו כוס ושכח אתה חוננתנו יכול לומר בשומע תפילה, ואם כן הכי נמי בדין, יתנה בנדבה ויאמר בשומע תפילה. אך הא כתב המשנה ברורה דהא דאמרינן אתה חוננתנו בשומע תפילה הוה רק בדיעבד, דהרי אתה חוננתנו הוה עיקרה שבח ולא שייך כל כך לשומע תפילה. ואם כן היה נראה דעדיפא לומר בחונן הדעת.

* * *

שתיית יין דהבדלה

שמעתי עובדא במי שלא הבדיל, דלא היה לו יין, וחייב מדינא להבדיל עד יום שלישי, ולא הבדיל עד יום שלישי, וביום שלישי היה י"ז בתמוז, מה יעשה. ויש לדון בזה מכמה אנפי:

א. אע"פ שיצא מוציא בחיוב תשלומין

הנה לכאורה יש לומר דבעינן דהשותה היין דהבדלה יהא בר חיובא, ומכל מקום בנידון דידן, אע"פ דהשותה כבר יצא ידי הבדלה, עדיין חשיבא בר חיובא. ומשום הכי אם יש קטן דאינו צם, יכול לתתו לקטן לשתות, אע"פ דהקטן כבר יצא. אך בתנאי שייצא ברכת בורא פרי הגפן מהמבדיל. [וכן יכול לתתו למי שאינו מתענה מחמת חולי. אך הנידון יהא בדליכא].

איברא בנידון דידן לא רק דכבר יצאו ידי הבדלה, אלא כבר אינו עיקר זמן הבדלה אלא רק זמן התשלומין. ויש לעיין אם בכהאי גוונא אמרינן אע"פ שיצא מוציא. ונפקא מינה לדינא האם יכול לצאת בהבדלה ביום שני ממי שכבר יצא.

אפילו הכי יעשר קודם האכילה. שמעינן דעדיף להפסיק ולגרום שיהא ברכה לבטלה, כדי שלא יעבור על איסור דרבנן דאכילת טבל, [דהרי איירי בתרומות ומעשרות בזמן הזה דהוה דרבנן].
וצריך ליישב, דאיסור דרבנן דטבל חמירא מאיסור דרבנן דאכילה לפני הבדלה ולפני בהמתו.

ד. מלאכה קודם אמירת המבדיל

הנה עובדא הוה במוצאי שבת חנוכה, ושכח לומר אתה חוננתנו, וגם לא הבדיל על הכוס, [כפי השיטות שמבדיל לאחר נרות חנוכה], וגם לא אמר ברוך המבדיל, ובירך להדליק נר של חנוכה, ולפני שהדליק נזכר דאסור לו לעשות מלאכות. ואם יאמר השתא ברוך המבדיל הוה הפסק.

מי אמרינן דיאמר ברוך המבדיל כדי שלא לעבור על האיסור דעשיית מלאכה לפני ברוך המבדיל, או דילמא לא יאמר, כדי שלא לגרום דברכתו על הנרות תהא לבטלה.

ולכאורה להאמור, נימא דידיק, דעדיף לעבור על האיסור דרבנן דעשיית מלאכה לפני הבדלה, ולא לעשות שתהא ברכה לבטלה. וכי תימא דשאני הכא דהדלקת נר הוה מלאכה דאורייתא, מכל מקום יש לומר דהאיסור לעשותו קודם הבדלה הוה רק מדרבנן.

[והעירו לחלק בתרתי, חדא, דילמא כדי שלא יהא ברכה לבטלה, התירו רק האיסור אכילה קודם הבדלה, אבל לא התירו האיסור מלאכה קודם הבדלה, דנימא דהוא חמור יותר מהאיסור אכילה קודם הבדלה, אע"פ דתרווייהו אסורין רק מדרבנן. **תו העירו**, דהכא יש לצרף השיטה דמביא הרמ"א (שם) דמלאכות קלות כגון הדלקת הנר שרינן בלא הבדיל, אף דלא קיימא לן כן].

ולכאורה איכא תקנתא, דיוכל לרמוז לאחר שידליק עברו. אך תליא במקיים מצוה על ידי שליח, אם חובת הברכה על המשלח או השליח. ואם נימא דחובת הברכה על השליח, אם כן ברכת המשלח לא הועילה, [והשליח המדליק לא התכוון לצאת קודם בברכתו של הראשון], ואם כן אכתי הוה ברכה לבטלה.

* * *

שומע כעונה - ברוך המבדיל

הנה קיימא לן [שולחן ערוך סי' רצ"ט סעי' י'] דאסור לעשות שום מלאכה קודם שיבדיל על הכוס או בתפילה. ואם עדיין לא הבדיל, וצריך לעשות מלאכה, אומר, המבדיל בין הקודש ובין החול, [בלא שם ומלכות], וכך מותר לעשות מלאכה. וביאר במשנה ברורה (שם ס"ק ל"ד) דהא דסגי בלשון זה, מכיון דאינו אלא להכירא בעלמא ללוות את המלך.

ויש לעיין אם שייך להוציא בזה מדין שומע כעונה כמו בכל הבדלה, וכן היה נראה בפשוטו, דאע"פ דאינו ברכה אלא היכירא, מכל מקום יכול לשמוע האי היכירא מאחר.

אמנם יש לדון מתרי טעמי דלא יצא בשומע כעונה, חדא, דהנה בפשוטו כדי להתיר למיעבד מלאכה, צריך לומר הנוסח המבדיל בין קודש לחול. אך שמעתי בשם הג"ר יעקב פוזן שליט"א, דמהני גם כשאומר השבת נגמרה או שאומר יצאה השבת. ונראה דצריך ראייה גדולה. [והסתפקו אם לפי"ז מהני גם במחשבה. ונפקא מינה להנמצא במקום דאינו יכול לומר דברים שבקדושה, ורוצה להדליק חשמל]. [והנה להסוברים דצריך שם ומלכות (עיין בדעת תורה שם) אין כלל נידון ככל הני"ל. אמנם בשולחן ערוך מבואר דלא בעינן שם ומלכות].

ולכאורה הנידון אם מהני שומע כעונה תליא בהני"ל, דלפי מה שכתבנו דבפשוטו הנוסח המבדיל בין קודש לחול, אם כן יש לומר דמהני דינא דשומע כעונה, אמנם אם נימא דסגי בהא דמחליט שיצא שבת, ואומר עד עכשיו שבת ומכאן והלאה חול, יש לומר דלא שייך דינא דשומע כעונה, כמו דיש לומר דלא שייך שומע כעונה באמירת הריני עושה לשם מצות ציצית, וכן לא שייך שומע כעונה בקבלת שבת, [אם נימא דלא סגי לקבל שבת במחשבה, עי' במשני"ב סי' רס"א ס"ק כ"א].

תו דמטעמא אחרינא יש לדון דלא מהני שומע כעונה, דהרי קיימא לן כהש"ך (ו"ד סי' א' סק"ב) דאם המברך אינו שוחט בעצמו, אינו יכול להוציא אחר בברכת השחיטה, דאין בזה דינא דערבות, מכיון דאינו חיוב אלא רשות.

ואם כן הכי נמי נימא לענין אמירת ברוך המבדיל, [בגוונא דהמשמיע כבר הבדיל או אמר ברוך המבדיל], דאינו אלא רשות, דהרי אינו חיוב לעשות מלאכה, ואם כן נימא דאינו יכול להוציא אחר. ואולי שאני הכא דאמירת המבדיל הוה כעין הבדלה.

ו. איש המתענה שמבדיל לאשה שאתה מתענה
הנה דן בשבט הלוי (ח"ח סי' קכ"ט) בתשעה באב שחל במוצאי שבת, דאיש בריא המתענה, יכול להבדיל עבור אשה חולנית שאינה מתענה, אע"פ דהאיש המבדיל אינו יכול לשתות מהכוס, מכל מקום מספיק בהא דהאשה טועמת מהכוס.

ואף להצד דאשה פטורה מהבדלה, מכל מקום הא איכא שיטות דסברי דמהני השתייה גם אם השותה אינו בר חיובא. [כספק לדעיל אות ב].

אמנם לכאורה יש לעיין, דהנה מבואר בהסוגיא בראש השנה (כ"ט ב) דאע"פ דברכת הנהנין לא אמרינן אע"פ שיצא מוציא, מכל מקום שאני ברכת בורא פרי הגפן דקידוש דהוה כברכת המצוות.

ולפי"ז תיקשי, היאך האשה שותה בלא בורא פרי הגפן, הא לגיסא דפטורה מהבדלה, היאך יעלה לה הבורא פרי הגפן של המבדיל, הרי הבורא פרי הגפן לא יהא אלא ככל ברכת הנהנין דאינו יכול להוציא אם אינו שותה לבד. וכי תימא דנימא דהאיש חייב בערבות כלפי האשה, מכל מקום הרי מי שאינו בתורת בחיוב אינו בתורת ערבות.

ויש לומר דלגביה נימא כרוב הפוסקים שאייה חייבת. [והא דכתב השבט הלוי דגם בלאו הכי מהני טעימת אחרים, היינו רק לגביו].

אך לאחר העיון יש לומר דגם בגוונא דשבט הלוי האשה יכולה לשתות לכל הפוסקים, דהרי יכולה להמשיך על עצמה החיוב, דהרי אם נימא דאף להפוסקים דאשה פטורה מהבדלה, יכולה אשה אחת להוציא רעותה, וכן כד נימא דבתקיעת שופר מוציאה אשה את חברתה בברכה, [ונימא דהוא הדין בתקיעה], אם כן הבעל יכול להוציאה בהך הבדלה אף אם פטורה, ואם כן בורא פרי הגפן ידידה מהני לה אף שאינו שותה. אלא דהנידון כיון דחייבא דיליה אלים לא מצי להוציאה, וגרע מאשה לאשה. אך צריך ראייה דבפשוטו בכלל מאתיים מנה.

* * *

ברכה לבטלה או איסור דרבנן

הנה יש לדון הי עדיפא, לגרום דברכתו יהא לבטלה, או דילמא לעבור על איסור דרבנן. ויש לדון בהאי חקירה בכמה גוונים:

א. בירך על אכילה לפני הבדלה

איתא בשולחן ערוך (סי' רע"א סעי' ה') דאם אכתי לא הבדיל, ושכח ובירך ברכת המוציא כדי לאכול, יאכל תחלה, ואחר כך יבדיל.

והנה אחרי ששכח ובירך ברכת המוציא, יש לפניו ב' אפשרויות, או לאכול, וכך לעבור על האיסור אכילה לפני הבדלה, או לא לאכול אלא להבדיל קודם, אע"פ דבכך יגרום דברכת המוציא יהיה ברכה לבטלה. [והנה איכא גוויי דיש תקנתא, דיוכל לשמוע הבדלה מאחר, ולא לענות אמן]. שמעינן דעדיפא למיעבד כאפשרות הראשונה, והיינו דיעבור על האיסור דרבנן דאכילה לפני הבדלה, כדי שלא יהא ברכה לבטלה.

ב. צורך הברכה לא הוה הפסק

ותיקשי, דהא מבואר בגמרא ברכות (מ' א') דמותר להפסיק בין הברכה לאכילה לומר גביל לתורי, [היינו לגבל את המורסן במים לצורך אכילת השוורים], מכיון דהאי דיבור הוה צורך האכילה, דאסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו. ואם כן הכי נמי נימא דמותר להפסיק כדי להבדיל, מכיון דהאי הבדלה הוה צורך האכילה, דאסור לאכול לפני הבדלה.

ומצאנו ליישב בתרי אנפי, חדא, המגן אברהם (שם סק"ב) מביא מהריצב"א ליישב, דההיתר להפסיק הוה רק בכגון גביל לתורי דהוה חיוב דאורייתא, משא"כ האיסור אכילה לפני הבדלה הוה רק מדרבנן.

תו, דאפילו אי הוה כגביל לתורי, מכל מקום הא כתב הרמ"א (סי' קס"ז סעי' ו') דדינא דגביל לתורי היינו רק דבדיעבד לא הוה הפסק, אבל לכתחילה יאכל בעצמו ולא יאמר. ובפשוטו משמע דהיינו מפאת דאיסורא דאכילה קודם בהמתו הוה רק מדרבנן. [ופליג על הריצב"א].

הנה עכ"פ חזינן מהרמ"א כהני"ל, דעדיף לבטל האי דינא דרבנן דצריך לתת לאכול לבהמתו קודם, כדי לא להפסיק אחר הברכה, אע"פ דבדיעבד לא חשיב הפסק. והכי נמי לענין הבדלה, אמרינן דאם שכח ובירך ברכת המוציא, יעבור על האיסור דרבנן דאכילה לפני הבדלה, כדי שלא להפסיק בין הברכה לאכילה.

ג. מעשר קודם האכילה

אמנם לאידך גיסא חזינן לא כך, דהנה כתב החזון איש (דמאי סי' ט"ו סק"ה ד"ה ואם) דמי ששכח לעשר, וכבר בירך ברכת הנהנין על האכילה,

זאת למודעי - הדברים הנדפסים כאן אינם תמיד בלשונו של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו ז"ל היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעיינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו זצ"ל בכמה וכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.
תורה מונחת בקרן זוית וכל הרוצה ליטול יבא ויטול, עלות הדפסה לשבוע 700 ש"ח, עלות לחודש 2800 ש"ח, נא לתרום בתרומות הגונות, למערכת 'חמדת אברהם' סוקולוב 17 בניסה א' דירה 7 ב'ב, פקס 0737263949 טל' 035703949 בין השעות 7.30 עד 8.30 בערב